

Emil Basat

(Sofia, Union of Translators in Bulgaria)

Dobromir Grigorov – an Attempt at a Portrait of a Smiling Bohemist

Abstract: Assoc. Prof. Dobromir Grigorov is one of the renowned Bulgarian bohemists. He is the author of two monographs: *Milan Kundera and the Knowledge of the Novel* and *The Garden of Literary History. The Prague School and its Contribution to Renewing Literary History*. Assoc. Prof. Grigorov has specialised at the Institute of Czech Literature at the Academy of Sciences of the Czech Republic. Between 2006 and 2010 he was a lecturer in Bulgarian language and history of Bulgarian literature at Charles University. He is member of the international editorial board of the journals *Slavia* (Prague) and *Bohemica Litteraria* (Brno) and serves on the editorial board of the e-journal *Littera et Lingua* (Sofia). He is a translator of fiction and humanities literature from the Czech language. Among the authors translated by Assoc. Prof. Grigorov are Daniela Hodrová, Michal Ajvaz and Jiří Kratochvíl. He is one of the founders and active members of Bohemia Club and member of the Union of Translators in Bulgaria.

Thanks to Dobromir Grigorov who photographed Kiril Hristov's archive from his Prague period (1932–1939), the archive is now available at the Ss. Cyril and Methodius National Library.

Емил Басат

(София, Съюз на преводачите в България)

Добромир Григоров – опит за портрет на един усмихнат бохемист

С Добромир Григоров се познаваме още от първите прояви на Бохемия клуб, когато той и Радост Железарова бяха сред най-близките сътрудници на доцент Величко Тодоров. Винаги усмихнат и добронамерен, готов да помогне, с чудесно чувство за хумор, той успява да внесе бодрост и настроение във всяка ситуация. С усмивка можеш да постигнеш повече – споделя той в едно свое интервю. Благодарен съм му за безкористното приятелство, за сърдечността, за активното му съпричастие и неизменна подкрепа за осигуряване на нужните за мен контакти, за многобройните книги от личната му библиотека, които ми бяха необходими, за да се запозная с чешката бохемистика. Той състави и първия списък с евентуалните герои на моите интервюта. Това бе израз на неговата научна добросъвестност и почтеност – искаше да се покаже приносът и на поколението бохемисти след него.

Незабравими ще останат срещите ми с него и съпругата му Ваня в Прага, разговорите с Марцел Черни и Богдан Дичев, изпълнени с добронамереност и интересни истории. Но едно от най-хубавите приключения бе през май 2007 г., когато Добромир, Марцел Черни и аз посетихме Страховския манастир, където се намираше Литературният архив на Националния литературен музей в Прага. В него се съхранява необработеният архив на Кирил Христов от пражкия му период, както и архивът на съпругата му Ноеми Молнарова. Тук е мястото да благодаря на проф. Боряна Христова, директорка на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ по това време, без чието писмо до директорката на Националния литературен музей Ева Волфова мисията ни нямаше да бъде осъществена. Получихме положителен отговор от г-жа Волфова и заминах

за Прага. В архива ни прие много топло Надежда Мацурова, съпруга на известния чешки литературовед и писател Владимир Мацура, и ни предостави всички 16 кутии с архива на К. Христов, така че можехме да започнем работа веднага. Целта ни бе да заснемем този архив, да получим едно копие от заснетия материал на дискове, а друго да остане за Архива в Прага. Моите гидове и преводачи Добромир и Марцел Черни останаха възхитени от готовността на Архива да ни сътрудничи. В продължение на пет дена работихме от сутрин до вечер, водихме си записки, преглеждайки всички кутии. Прибрах се в София и оставих всичко в ръцете на Добромир и Марцел. Абсолютно безкористно и безплатно Добромир Григоров успя за един месец да заснеме с личния си фотоапарат целия архив – около 7000 архивни единици. И през лятото на 2007 г. копие от неговите дискове вече бе предоставено на Националната библиотека в София. Изпитвам чувство на вина, че натоварих приятелите си с тази задача, че ги изоставих, и в същото време съм им безкрайно благодарен за свършеното от тях. Така още един исторически архив влезе в научно обращение. Повече около историята с пражкия архив на Кирил Христов можете да прочетете в анкетата ми с Добромир Григоров.

Но кой е Добромир Григоров?

Завършва Славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“ с чешки език и литература. Защитава дисертация на тема „Поетика и реторика в романите на Милан Кундера“ през 1999 г., а научен ръководител му е доц. д-р Величко Тодоров.

От 2006 до 2010 г. преподава български език и история на българската литература в Карловия университет в Прага. Специализира в Института за чешка литература към Чешката академия на науките. Автор е на две монографии: „Милан Кундера и познанието за романа“. София: ИК „Колибри“, 2001; „Градината на литературната история. Пражката школа и нейният принос за обновяването на литературната история“. София: Сиела, 2012.

Превежда следните автори (в хронологичен ред):

Даниела Ходрова. Тета. София: Стигмати, 2002;

Даниела Ходрова. Какавидите. София: Стигмати, 2005;

Хана Андроникова. Звучите на слънчевия часовник. София: Сема РИШ, 2006; *Михал Айваз*. Другият град. София: Стигмати, 2011;

Томаш Змешкал. Любовно писмо, написано с клинопис. София: Балкани, 2013;

Якуба Каталпа. Немците. География на загубата. София: Сонм, 2015;

Иржи Кратохвил. Бърненски разкази. София: Сонм, 2016;

Алена Морницайнова. Хана. София: Сонм, 2019.

Лубомир Мартинек. Масло в огъня. София: Сонм, 2020 (съвместно с Иванка Шишева).

Доц. д-р Добромир Григоров е автор на десетки статии и научни студии на български и чешки език, редактор и съставител на множество сборници, на тематични броеве на „Хомо бохемикус“, участва с приноси в научни конференции и симпозиуми, подготвя млади дисертанти, ръководи научни проекти на Фонд „Научни изследвания“ в Софийския университет.

Член е на международната редакционна колегия на списанията *Slavia* (Прага), *Bohemica Litteraria* (Бърно), на редакционния съвет на електронното списание *Littera et Lingua* (София) и Годишника на Факултета по славянски филологии на Софийския университет.

Превежда художествена литература и хуманитаристика от чешки на български език, член е на Съюза на преводачите в България и на Управителния съвет на сдружение „Бохемия клуб“.

Ето и нашия виртуален разговор:

Как станахте бохемист?

Започнах да следвам в специалността „Българска филология“ на Софийския университет. Но исках да науча още един език и една от възможностите беше да запиша „Славянска филология“. Правилникът на университета позволява на студентите, завършили една учебна година, да се прехвърлят в друга специалност и да изберат кой профил ще следват. Избрах чешки език и литература.

Първата сряда на първата учебна седмица професор Светомир Иванчев влезе в аудиторията, представи се и започнахме първото занятие по практически чешки език. По-късно разбрах, че вместо лекции професорът е поел семинарите, а неговите асистенти изнасят лекциите. Майка ми е завършила „Славянска филология“ (сърбохърватистика) и ми е разказвала какво изпитание е изпитът по старобългарски език при Светомир Иванчев. Когато той влезе в аудиторията, бях подготвен за изненадата и знаех колко рядък е шансът да ни преподава практически чешки език. Така бохемистиката на моя випуск започна с професор Иванчев.

Какви бяха уроците на майка Ви Сабина Беляева?

Насъщната потребност от самоирония, като контрапункт на помпозната сериозност. Подбраната домашна библиотека. Работата не се захваща, ако няма да се свърши както трябва. Семейната концертна цигулка. Трайните ми приятелства – с младите ѝ колеги, които до днес помнят и разказват как ги е насърчавала и им е помагала в трудни ситуации. Благодарността, за която досега не е ясно дали е част от генетичния ни материал, но ако я притежаваме, от нас зависи да я осмислим като личностно качество. И много други.

А уроците от учителите?

В университета следвахме във време, когато не се говореше за криза във висшето образование. Освен на професор Светомир Иванчев дължа много и на неговите колеги и ученици – Людмила Крожилова, Маргарита Младенова, Дина Станишева и Хана Гладкова, на Янко Бъчваров и Стилиян Стойчев. Курса по сравнително славянско литературознание слушахме при професор Боян Ничев, теория на литературата – при професор Никола Георгиев, а българска литературна история на XX в. – при младия доцент Валери Стефанов и неговия асистент Галин Тиханов. В самото начало на първи курс опитахме несръчно да сглобим първите си изречения на чешки и Людмила Крожилова засия от радост. Янко Бъчваров се радваше като дете, когато видя ръкописа на хабилитацията ми – сякаш беше дописал свой собствен ръкопис.

Доверието на професорите Иван Павлов и Боян Биолчев ми даде възможност да преподавам в университета. Те имаха простичко работно правило: опитът се трупа, когато всеки нагази в дълбоката вода, и грижливо следяха никой от младите да не се дави.

Най-търпеливия си преподавател съм срещнал преди университета. Моята учителка по цигулка Лидия Ромашкина имаше цялото търпение на света да намества пръстите на първолаците, докато свиреха фалшиво. И в тези моменти обикновено беше широко усмихната. В последната година на музикалната школа бях пред дилемата да се готвя за Музикалното училище или да поема по друг път. Лидия Ромашкина цял живот съжаляваше за направения от мен тогава избор. При всяка наша среща години по-късно живо се интересуваше накъде съм поел, радваше се на успехите ми, но всеки път стига-

ше до въпроса, дали „Добката още търка на цигулето“, а след това винаги въздъхваше тъжна. Първата ми среща с нея е била, когато съм бил на шест години. С времето осъзнах, че още като дете на уроците по цигулка ме е учела как да насърчавам.

Имате ли учители в превода?

Не мога да си представя преводите си без моите редактори, които са и най-добрите ми съветници – Малина Томова, съпругата ми Ваня, Маргарита Младенова, Дора Минева. Понякога се връщам към отделни статии на Анна Лилова или Светомир Иванчев, макар да са писани преди години. Без повод понякога си препрочитам места от Ян Амос Коменски в „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ – жанров хибрид, който смесва алегоричното пътуване, трактата и романа, дописан през 1623 г. И е най-добрият превод на Маргарита Младенова. Тази книга незаслужено остана незабелязана, а е красиво продължение на преводаческата традиция след Светомир Иванчев и не отстъпва по трудност на неговия превод на Ярослав Хашек. През 2020 г. Анжелина Пенчева преведе романа „Нощни работи“ на Яхим Топол и доказа колко добре разговорният чешки език може да звучи в превод на български език. Имам предвид езиковия феномен, дефиниран от лингвистиката като интердиалект, какъвто в българския език не съществува. В българската преводаческа традиция има трима носители на престижната чешка награда „Премия бохемика“, която се дава за популяризирането на доброто име на чешката култура зад граница, и това са Вџьо Раковски, Маргарита Кюркчиева и Анжелина Пенчева. Наградата се дава на бохемисти от цял свят и само България и Полша имат повече от един носител. За съжаление, с „Премия бохемика“ не бе награден покойният вече Димитър Стефанов, а той я заслужаваше. Надявам се да я получи и Васил Самковлиев.

Най-добре човек се учи от добросъвестните преводи. Често теорията на превода догонва практиката и си остава абстрактно знание, без което не можем, подобно на езиковите речници. Те започват да остаряват още в момента на тяхното публикуване, тъй като езикът не спира да се променя и изпреварва лексикографското описание.

Какво е за Вас чешката култура? Какъв е духът на Чехия?

Чешката култура е материал за ума. А духът на едно пространство се крие в съчетанието на празника с делника. Подобно на двете страни на монетата, знанията ми за това пространство съчетават книжното знание, празника на сетивата и въображението, както и личните ми наблюдения върху автентичните носители на тази култура, увлечени в делничния ритъм на ежедневните си грижи.

От какви елементи се състои чешката литература; какви са стълбовете, основите, върху които е изградена?

Въпросът подсеща, че литературният канон съдържа корпус от текстове, в които се проектират очакванията на публиката към художествената условност. Част от съвременните читатели – осъзнато или не, проектират колективната характерология на нацията в литературата. Примери за подобна нагласа е отношението към Йозеф Швейк и съдбата на книгите на Бохумил Храбал.

Срещам образовани чехи, които изпитват силно неудобство при споменаването на литературния герой, тъй като е възприеман като карикатура на националния характер. Всъщност това е реакцията, позната още от първите рецензии за книгата през 20-те години на XX в. Те определят персонажа на Ярослав Хашек като криво огледало на на-

ционалния характер. Друг тип читатели симпатизират на непохватния и добронамерен Швейк, очаровани вероятно и от неговата непресторена искреност. Но и в тази реакция няма да открием литературността, на която стъпват формалистите в Русия. Има и трета група чешки читатели на добрия войник, за които реплики или ситуации от романа са инструмент на самоиронията. Неслучайно самоиронията в чешките социални мрежи, с която чехите коментират политическия или социалния живот в страната си, звучи чрез актуализирани реплики на Йозеф Швейк от разговора му с госпожа Мюлерова – от диалога, с който започва романът на Ярослав Хашек.

Ако се приеме, че националната литература е съвкупност от устойчиви стойности, следва да се вгледаме в механизма на техния подбор от страна на четящата публика. Освен това следва да се откажем от представата за литературния процес като продукт на променливите литературни вкусове. От началото на 90-те години на миналия век започна да залязва литературната икона Бохумил Храбал. Идеята за устойчивите стойности е изключително благодатен материал за социологията на литературата. През 1990 г. продадените книги на Б. Храбал достигат до 250 хиляди екземпляра годишно. Само романът „Обслужвал съм английския крал“ се е продавал в тираж от около сто хиляди екземпляра и вероятно само тази книга е издържала писателя (така, както продажбите на романа „Лолита“ са издържали Владимир Набоков). А през 2014 г. директорът на издателството, което държи изключителните права на писателя в Чехия, обяви общи годишни продажби, които не надхвърлят три хиляди екземпляра.

По повод стогодишнината от рождението на Б. Храбал гимназията в Керско край Прага обяви, че ще носи името на писателя. Керско е градчето на неговото детство и юношество, както и литературен екстериор в негови текстове. Почти всички ученици от гимназията подписаха петиция, с която се обявиха против идеята училището им да носи името на ученик с посредствен успех, чийто живот е преминал предимно по кръчмите. Бунтът срещу един недостоен пример за поведение съживи модела „живот и творчество“ и очакването от литературата преди всичко да възпитава. Повечето ученици от гимназията в Керско не бяха чели Б. Храбал, а петицията им беше подкрепена и от много родители.

Любим автор и защо? Любим превод и защо?

Не подбирам книгите, които превеждам, за да ги включа в университетската учебна програма. Също така знам от опит, че добър преводач е онзи преводач, който е способен да устои на моментното си влюбване в една или друга книга. Невъзможно ми е да посоча любим автор – така, както не може да се очаква от един музикант да прослуша една пиеса само за удоволствие, без да се интересува от нейната анатомия.

Сред преводите си имам един безспорен фаворит – есето „Анатомия на гега“ на Вацлав Хавел. Подготвих превода много дълго, а след това текстът сякаш се изля сам. Есето е построено с математическа точност на повторението на няколко тези, подобно на рефрени в музикална композиция. Математиката е в основата и на пиесите на Хавел, а неговият верен помощник в това начинание е брат му, математикът Иван Хавел. С изключение на „Аудиенция“, чиято конструкция не е пресметната с математическа точност, но пък е поставяна най-често, при това в целия свят. Според актуалната статистика на Театралния институт в Чешката академия на науките до началото на 2021 г. „Аудиенция“ има около 1200 постановки.

Когато работех върху превода на „Другият град“ на Михал Айваз, изживях сюжетните перипетии и метаморфозите на героите като изкушен читател. Сравнен с преводача, изкушеният от книгата живее заради удоволствието от четенето, има богато

въображение, но едва ли размишлява например върху „костеливите орехи“ на превода. „Другият град“ провокираше неочакваното раздвоение между насладата от книгата и изкушението да я преведа. Две коренно различни нагласи, които си противоречат, защото преводът е отговорност към четенето.

Обаче раздвоението си остава. Финалната сцена в „Другият град“ заварва главния герой на път за дома, на малката трамвайна спирка в Прага, наречена „Бруснице“. Тогава изненадващо от далечината се задава загадъчният зелен трамвай, който може да преминава през градини, улици и квартали из целия град, през целия роман и целия свят. При това той не се движи винаги по трамвайните релси. Когато вратите се отворят, героят на Айваз се решава да се качи, за да поеме към неизвестното. Така „Бруснице“ стана едно от любимите ми места и всеки път, когато съм в Прага, се старая да си отделя време, да слеза на спирката и да се огледам за зеления трамвай. Досега не съм го дочакал. Но ако в него вече са се качили другите преводачи на Михал Айваз?

Завиждам на преводачите, които умеят да разказват с часове какви трудности са преодолели в процеса на работата си. Не съм в състояние да възстановя как съм стигнал до едно или друго преводаческо решение, изискващо усилия. Спомням си само един препъни камък и той беше в романа „Тета“ на Даниела Ходрова. Бях изправен пред дилемата как да преведа авторски неологизъм, съставен от играта със срички в думите *смъртен акт* и *екземпляр*. Спомних си практиката на новото изкуство на сюрреалистите, които сглобяват текстовете си, като нарежат фрази и букви и ги пуснат в шапка, откъдето ги вадят произволно. Така си нарязвах буквите, съставящи двете думи, започнах да ги подреждам, пък каквото сабя покаже. От смъртен акт и екземпляр се получи *актемпляр*.

Как да намерим „златната среда“ при превода?

Едва ли може да се говори за „златна среда“, ако се вгледаме в реакциите на преводачите към собствените им преводи, когато са ги завършили. За немалка част от колегите ни последната точка в преводаческия ръкопис е последната изсвирена нота от партитурата. Впоследствие те наблюдават пасивно съдбата на собствените си преводи. Вторият тип преводачи са мениджърите на собствените преводи. Първата гледна точка изтъква ролята на издателите или агентите за популяризирането на изданията, докато втората прави преводите значително по-видими в публичното пространство. Разбира се, изборът на едната от двете позиции се обуславя пряко от индивидуалната нагласа на преводача, така че не може да бъде порицавана или одобрявана, а си остава такава, каквато е. Но вторият тип нагласа несъмнено помага повече на преводните заглавия да стигнат до читателите си.

Какво Ви отведе като лектор в Прага и Карловия университет?

През 1859 г. Георги Сава Раковски пише писмо до Васил Д. Стоянов, в което одобрява неговото заминаване за Прага: „Твърде добре сте сторили, дето сте се постарали да идете в Прага. За наука там, както казват, славянското любословие цвети“¹. Така заминах решен да се убедя в думите на Раковски, а резултатът трябваше да бъде книгата ми за Пражкия лингвистичен кръжок. Чешките колеги разчитаха да подготвя курсо-

¹ Цитирам по Величко Годоров и неговата книга „Opera Slavica или назад към Борис Йоцов“, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 15.

ве по история на българската литература. Освен на любовословието се радвах и на добри студенти, които Петя Баркалова (лекторката преди мен) беше подготвила много време.

Пражкия лекторат по български език и литература съществува от 1932 г., когато в Карло-Фердинандовия университет започва да преподава поетът Кирил Христов, като първи български лектор в Чехословакия до 1939 г. Връщам лентата назад, защото лекторатът в Прага си остава представителна институция с дълга история и добри преподаватели преди мен. Записките на Кирил Христов за часовете му по българска литературна история са запазени в архива му и от тях се вижда колко добросъвестно е преподавал. Наученото в София ми помагаше да се впиша в непознатата професионална среда. Пристигнах в Прага след дванадесет години преподаване в Софийския университет. Отново преподавах чужда култура и се стараех да представя пред чехите всички онези места от българската литература, които могат да бъдат културно преводими извън България. В чуждата културна среда в Прага нашият литературен канон неизбежно се трансформира. Родният литературен опит – като част от споделените общи социокултурни ценности, понякога се различава радикално от традицията на чехите.

Не мога да не попитам за голямото приключение с архива на Кирил Христов в Прага. Разкажете как го заснехте и го предоставихте на Националната ни библиотека.

Кирил Христов живее и работи в Прага от 1932 г. до 1939 г. и неговият личен архив от престоя му в Прага беше непознат у нас. Идеята да си върнем Кирил Христов у дома е прекрасна и Вие бяхте нейният инициатор.

През пролетта на 2007 г. ние се срещнахме в Прага, за да занесем молбата на проф. Бояна Христова, директорка на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, до Националния литературен музей в Прага, където е необработеният архив на поета. Това беше завръзката на историята, а ето и няколко развързки.

Пражкия архив на Кирил Христов включва около 6700 (шест хиляди и седемстотин) архивни единици с обем от десет гигабайта, които се събраха на три от най-обемните по това време DVD-дискове. Дигитализирах съдържанието на шестнадесет кутии, всяка от които имаше приблизителните размери от 40x80x40 см. Кутиите могат да се поберат в стандартна малка кухня на панелно жилище. През лятото на 2007 г. пражката биография на Кирил Христов вече беше в Националната библиотека в София. Архивът влезе в научно обръщение у нас благодарение на Любка Липчева-Пранджева, която анализира преподавателската работа на Кирил Христов в студията си „Поетът като филолог. Кирил Христов в огледалата на пражката българистика“ (в бр. 2 на „Литературна мисъл“ от 2017 г.). Едно от заключенията ѝ потвърди моите впечатления от „академичната прецизност на литературния историк“ Кирил Христов. Доволен съм, че успях да осигуря достъп до чешкия архив на поета, тъй като за дигитализацията на такъв обем информация се изискват средства, които все още не са по възможностите на българските библиотеки.

Иначе в Литературния архив в Прага съм се сдобил със статут, който условно може да се нарече почетен читател – няколко години по-късно архиварите не помнеха какво и колко съм дигитализирал, но ме посрещнаха като сродна душа, с която имат споделен общ живот. Почти като редовния посетител на бирарията, наричан разговорно щамгаст.

Снимах архива във време, когато бях започнал да пиша книгата си върху идеята за литературната история в трудовете на пражките структуралисти. И естествено разглеждах академичните години на Кирил Христов в Прага с надеждата да открия следите от неговото общуване с водещите европейски хуманитаристи в Чехословакия, обеди-

нени от концепцията на Пражкия лингвистичен кръжок. Не открих пресечни точки с тях и известно време смятах, че е живеел в Прага в своя паралелна орбита. Докато не си препрочетох лекцията на Роман Якобсон пред студентите на Софийския университет върху Ботевата поезия, останала паметна за младите Цветан Тодоров, Никола Георгиев и мнозина други техни връстници. Лекцията започва с благодарността към Кирил Христов, който е посветил Р. Якобсон в поезията на Хр. Ботев. За съжаление в архива на К. Христов няма присъствени списъци на неговите студенти. Но ако си представим академичната аудитория на лектора в Карло-Фердинандовия университет в Прага, пиететът на поета-преподавател към Христо Ботевата поезия може би е споделен пред слушатели, сред които вероятно е бил и Роман Якобсон. Освен на български език архивът на Кирил Христов съдържа разнородни по жанр текстове на чешки, френски и немски – три от езиците, на които е общувал и публикувал и Р. Якобсон.

Известно е колко лаконичен е Р. Якобсон в кратките си спомени и колко оскъдни са те в съпоставката им с неговата научна продукция. Истински значимите събития в научната биография на руския филолог остават загатнати или отсъстват в спомените му. Важните събития са в неговите изследвания, които стоят над всичко в биографията му. Затова не можем без архивите, но не можем да им се предовеверяваме заради белите места в тях. Без архиви трудно се реконструира историята на идеите, но архивите си остават помощен материал, не предлагат готови отговори.

Казвате, че сте преди всичко преподавател, изследовател. Но с какво Ви привлича областта на превода?

С течение на времето осъзнах, че подбирам преводите си като литературен историк. Стремя се да допълвам преведените книги с фрагменти от контекста, в който се появяват. С информация, която може да заинтригува българските читатели, да улесни издателите или продажбата на книгата. Чешкият контекст на книгите обаче ми помага само частично. Определяща си остава културната преводимост на текста и добрият език на превода невинаги гарантира успеха на преводното заглавие. Ето два примера.

„Другият град“ на Михал Айваз, книга, харесвана от критиците и читателите през 90-те години, беше анонсирана от чешката критика като роман за Прага. Нейните улици, задни дворове, храмове са декор на истории, разказани с техниките на магическия реализъм и сюрреализма. И затова Михал Айваз бе набеден за чешки Борхес. Този критически сюжет не ми помагаше. У М. Айваз разпознах принципа на диалогичността в трактовката на Мартин Бубер. Романът подсеца, че неспособността ни да общуваме с непознатото поражда страха от него.

Написването на „Хана“ на Алена Морнщайнова, по думите на авторката, е провокирано от историята на еврейските семейства от нейния роден град, които не се завръщат от Аушвиц и след войната отсъствието им остава почти незабелязано. Всъщност в книгата има сравнително малко страници, които пресъздават картината на концентрационния лагер, и не е тривиално повторение на познатия метанаратив. Моята издателка Дора Минева хареса „Хана“, разпознавайки в нея разказа за баналността на злото по Хана Аренд. Героинята в романа се завръща у дома през 1945 г. и се озовава в чужда среда, пропита от неразбиране и враждебност. За мен Морнщайнова отправя към културната памет у Ян Асман, и по-точно – към колективните или индивидуалните ритуали, които осмислят паметта. „Хана“ е книга, която деликатно предусеща тривиализирането на ритуалите, които конструират и съхраняват социалната памет. Ако банализирането на толкова травматичен метанаратив в общата ни история като Холокоста се възп-

роизвежда механично чрез юбилеи и мемориали, той постепенно ще се промени в така наречената предметна памет, която е изпразнена от културен смисъл.

Прежеждал сте Ходрова, Кратохвил, Морнщайнова, Михал Айваз, Томаш Змешкал... Защо точно тези автори, какво Ви привлича в тях? Това „родство по избор“ ли е или нещо друго?

Преводите ми се опират на различен читателски опит. Отделните авторски почерци очертават широка скала от успешни пазарни заглавия и четива за отбрана публика.

Даниела Ходрова, Михал Айваз и Иржи Кратохвил са предпочитани от читатели, за които стойностната литература се възползва от техниките на постмодерното писане. От друга страна, ако се обърнем към постмодерността в прочита на Фредрик Джеймисън, тя не може да обясни този тип проза. Текстовете на тримата автори са прекрасен материал, който онагледява метафикцията в романа и разказа. И не краят на историята, а продължаващата Голяма история е техен сюжетен материал. Именно Иржи Кратохвил написа едно от най-добрите есета върху травматичните отношение между чехите и немците през XX в. Неотдавна научих, че самият той десетилетия наред крие немското потекло в родовата си история.

Казано иначе, тези мои преводи харесват читателите, за които е важен въпросът как е съшит литературният шинел. Става дума за сравнително тесен кръг ценители, за които удоволствието от книгата преминава през историите с неочакван край, като в някои от текстовете неочакваната развързка създава усещането, че непредизвестният финал изненадва дори самия автор. Такива разкази пише например Иржи Кратохвил. Движението по ръба между реалност и фикция също привлича подобна група читатели. Господин Хаун в „Тета“ на Даниела Ходрова слиза в пражкото метро, водейки със себе си своята кукла на конци. Малко преди влакът да пристигне, нейните крайници се раздвижват. И господин Хаун се опитва да отгатне объркан, дали въздушното течение люлее куклата или тя вече е оживяла. Началото на сюжета в „Другият град“ на Михал Айваз въвежда главния герой в книжарница, където открива загадъчна книга на непозната азбука. Неслучайно една непозната азбука попада пред погледа на разказвача – така започва дълго пътуване в лабиринти, които преминават непрекъснато пространствените граници на познати топоси и измислени места. По този начин се осмисля топографията на Прага, която за опитния читател вече не е туристически пътеводител, а увлекателна литературна игра. В тази игра читателят очаква ключовите уговорки „сякаш“ и „като че ли“.

Хана Андроникова, Томаш Змешкал, Якуба Каталпа и Алена Морнщайнова предполагат по-различен литературен вкус, за който удоволствието от четенето минава през образователната роля на книгата. Те не копират наративни техники от класическата литература на XIX в., а само кокетират с жанра на историческия роман. Но затвърждават по този начин усещането, че историческата реалност съществува извън фикцията, без да бъде обективна предзададеност, а такава, каквато можем да я реконструираме според възможностите ни. Нивото на условност в книгите им поддържа убеждението, че „това наистина е можело да се случи“. Подобен тип литература има много добър пазарен успех, тъй като поставя знак за равенство между добрата книга и увлекателно разказаната история. И припомня, че четенето си остава удовлетворение от разказването. Алена Морнщайнова е една от най-продаваните авторки в Чехия за 2019 и 2020 г. с общ тираж на книгите ѝ от около четвърт милион екземпляра (до началото на 2020 г.). Но не се радва на симпатиите на литературната критика. Книгите ѝ са провокация към

оперативните критици и тяхната представа за добрата и масовата литература. Ако литературните критици изхождат от конфронтацията между елитарното и популярното изкуство, за да определят коя книга е стойностна, добре продаваната Алена Морнщайнова в Чехия не би следвало да е добра литература само защото се продава добре. Но „Хана“ си остава добре написана книга и поучителен (надявам се!) урок за професионалните литератори. А за читателите е предизвикателство, защото не е просто още една разказана случка от историята на Холокоста.

Първият Ви превод е „Тета“ на Ходрова. Започвате с един много сложен текст. Какво беше изживяването? Имахте ли кореспонденция с авторката, познавате ли се с нея?

Сигурно звучи нескромно, но „Тета“ не ме затрудни, наслаждавах се на превода. Най-напред открих Даниела Ходрова като литературна теоретичка, а впоследствие прочетох романите ѝ. И в най-смелите си мечти не си представях, че един ден цялата нейна проза ще бъде достъпна на български език. Заслугата за това е на другите преводачи на Д. Ходрова – Маргарита Кюркчиева и Маргарита Симеонова, аз преведох само „Тета“ и „Какавидите“. Трилогията „Изтерзаният град“ на Д. Ходрова започва с романа „Двойно начало“ (изключително попадение на заглавието!), преведен от Маргарита Кюркчиева. Следват романите „Какавидите“ и „Тета“, върху които работих без да знам, че госпожа Кюркчиева вече приключва „Двойно начало“. Затова се постарях да уеднаквя всички имена, ситуации и реалии, които от първия роман се преливат в моите преводи.

Едва ли щях да се заема с преводи на книги, ако я нямаше Малина Томова. Изпратих ѝ откъс от „Тета“ в „Литературен вестник“ и Малина въодушевена заяви, че този роман трябва да излезе на български език. Макар че тогава не знаехме как да финансираме изданието. Така се намерихме с Малина. Имах пълната подкрепа, от която се нуждае един начинаещ преводач. Малина беше моята първа издателка и редакторка и винаги ще ми липсва.

А с Даниела Ходрова се запознах в Института за чешка литература, когато все още се помещавах в бившите казарми от времето на Австро-Унгария на Площада на републиката в Прага. Искях да я помоля за съгласие, и разбира се, за помощ при превода. В коридора на Института тя разговаряше с Милан Янкович и Мирослав Червенка – две легендарни фигури в чешката хуманитаристика, и първоначално не посмях да ги прекъсна. Започваше заседание на тяхната Секция по теория на литературата и тримата вече закъсняваха. Събрах кураж, заговорих Ходрова, но тя изглеждаше доста разсеяна, докато не чу защо съм дошъл. Тогава енергично се обърна към колегите си, извини отсъствието си на заседанието и ме покани на обяд. Най-вкусните кнедли, които някога съм опитвал! От въпросите, които задават преводачите, авторите добиват много точна представа за техните качества. Дори когато не владеят техния роден език. Затова по време на празничния за мен обяд всъщност съм държал изпит. Даниела Ходрова се радваше, че тъжната история на нейната стигматизирана Елишка Беранкова, героинята от романа „Тета“, щеше да излезе от печат в софийско издателство, наречено „Стигмати“.

Романът „Какавидите“ е написан в сегашно историческо време и това ми създаде главоболия, но сам съм си виновен. Книгата е завършена в края на 70-те години на миналия век и преднамерено създава усещане за отчайващо и непроменимо безвремие. Реших да променя граматическото време само за да се възползвам от по-богатата българска глаголна система (в чешкия има едно минало време). Когато приключих, осъзнах, че дори пред себе си не мога да обоснова кога използвам формите за минало свършено, минало несвършено и минало неопределено време. Изчистих от текста всичките

си своеволия, а когато занесох на Даниела Ходрова авторските екземпляри от „Какавидите“, си признах всичко.

Но моята преклонена глава сабята не я посече – Ходрова не ме упрекна, а се почувства виновна за всичко, което ми е причинил нейният роман. И тъй като го беше дописала около двадесет години по-рано, все си намираше поводи да ме уверява, че познавам собствените ѝ текстове по-добре от нея. Вероятно съм издържал изпита от първата ни среща. Тя ми се доверяваше безрезервно и вече знам, че такова приятелство между автор и преводач е рядкост.

Какво откривате в градината на литературната история?

Градината на литературната история е метафора, която открих в университетска лекция на Александър Веселовски от 1870 г. Тогава той се връща в Русия, след като е слушал лекции по литературна история във водещи френски и немски университети. В равносметката си той споделя своето искрено разочарование от безплодната методология на литературните историци по онова време. Градината според А. Веселовски е красива, симетрична и пълна с внушителни по своя мащаб статуи на канонични автори. Но е декоративна и безплодна, тъй като пред читателите на Шекспир, Сервантес или Гьоте е предоставена единствено възможността да се прекланят пред тях като вечни и непроменими паметници.

Декоративната симетрия на градината създава усещането за безплодност, тъй като не предоставя на нито едно поколение читатели шанса да препрочете класическите литературни образци и да пренапише унаследения канон. Александър Веселовски е неподправен оптимист, за когото – подобно на „Кандид“ на Франсоа Волтер, градината в нейното несъвършенство разкрива неограничени възможности пред читателите да работят в нея, за да отстраняват нейните несъвършенства. Зад този оптимизъм стои увереността в способностите на човека да променя и реализира себе си.

Приятелствата Ви в Чехия?

Моите чешки приятели – още преди да се срещна с тях, вече бяха обикнали България. И тяхната симпатия се опира на една очарователна и обезоръжаваща ирационалност, която си остава трудно обяснима за нас българите. Нейните основания не се припокриват с аргументите, на които ние стъпваме, за да си отговорим на трудния въпрос „защо сме такива“. Чешкият поглед към нашата колективна характерология или българския културен канон разпознава стойности и потенциал, които ние самите невинаги съумяваме да забележим. Не съумяваме, защото не сме способни, или защото не сме готови. А ако сме ги забелязали, често ги недооценяваме. Затова от моите чешки приятели научавам нови неща за себе си.